

УДК 130.2

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.52.250443>

Лебедєв Вадим Олександрович, кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії та соціології,
Український державний університет залізничного транспорту,
м. Харків, Україна
e-mail: wz551a@gmail.com,
ORCID ID: 0000-0002-8673-7075

ТВОРЧИСТЬ А. ДАНТЕ В СУЧАСНІЙ МАСОВІЙ КУЛЬТУРІ

Метою цієї статті є аналіз використання творчості Данте Аліг'єрі в сучасній масовій культурі. Як показує викладений матеріал, масова культура активно експлуатує образи і теми, запозичені з «Божественної комедії». Використовуватися можуть окремі елементи, персоналії і назви, також маскультом експлуатуються і сама концепція цього твору, і викладена там картина світобудови. Причинами звернення маскульту до цього твору є його насиченість яскравими образами, видовищність, насиченість архетиповими образами, що дає можливість для широкої аудиторії їх пережити. У творах маскульту вищого рівня звернення до «Божественної комедії» приваблює тим, що дає можливість показати рух головного героя або цивілізації від страждання до щастя, від дикості й варварства до гармонії. Також із творів Данте найбільш активно запозичується тема пекла та демонізму. Уявлення про гротескний реалізм і (частково) бенкетні образи дають змогу адекватно інтерпретувати багато творів сучасної масової культури. Так само можна припустити, що твори, присвячені темам пекла, демонізму та потойбічного дозволяє споживачеві його пройти через символічне відродження. Занурившись у світ вигаданих пристрастей, злякавшись моторошних та гротескних образів, середньостатистичний мешканець глобалізованого мегаполісу може з новими силами повернутися до свого звичайного життя та повсякденних обов'язків.

Ключові слова: маскульт, масова культура, Данте, «Божественна комедія», архетип.

Постановка проблеми. Сучасна західна культура являє собою складний конгломерат, у якому дивно поєднуються як власне досягнення культури Заходу, так і запозичення з інших культур. Криза європейської духовності, що означає насамперед крах традиційних для європейської ментальності ідей, змушує людей Заходу звертатися до напрацювань інших культур. Породження масових комунікацій за назвою «масова культура», будучи виразником зазначеної тенденції, часто продукує образи, що стають візитними картками

окремих держав і цілих народів. Виникає парадоксальна ситуація: масова культура, будучи виразником уявлень про той чи інший предмет у тому або іншому суспільстві, одночасно продукує ці уявлення і переваги. Нині, в інформаційному суспільстві, яке формується, образ починає відігравати все більшу роль, заміщуючи подеколи реальний предмет. Можна з упевненістю стверджувати, що у свідомості рядового жителя Заходу місце певного обсягу інформації про той або інший об'єкт займає низка образів, запозичених із творів масової культури.

Масова культура, яка використовує популярну літературу, серіали, відео-і комп'ютерні ігри, є потужним засобом впливу на духовне життя сучасного суспільства, що формує свідомість цілих соціальних груп. Механізм її функціонування і формування ціннісного фонду маскульту не отримали достатнього висвітлення в сучасних гуманітарних науках. До сих пір це явище розглядають здебільшого в контексті шкідливого впливу, нібито здійснюваного ним на покоління, що підрастає. Дослідженнями масової культури займалися Х. Ортега-і-Гассет, Р. Барт, М. Мак-Люен, Ф. Р. Левіс, Р. Хогарт. Писали на цю тему і автори Радянського Союзу та суміжних країн (З. І. Гершкович, П. А. Ландесман, Ю. В. Согомонов, Є. П. Смольська, А. Кукаркін, Б. Райнов). Проте більшість зазначених авторів підходили до об'єкта вивчення упереджено і розглядали його різко негативно. Існує досить стійка тенденція представляти масову культуру (маскульт) як нижчу, примітивну, позбавлену будь-якого внутрішнього сенсу та закономірностей функціонування. Говорячи словами Августина, це безглузді видовища і нестримний розгул. Також масова культура часто протиставляється класичній культурі.

У той самий час критики масової культури уперто не бажають помічати те, що для значної частини населення, передусім молоді, це єдина форма існування в культурі. Масова культура має справжню якісну відмінність від традиційних форм функціонування популярної, або загальної, культури, диференційованої за культурними стратами у приблизній відповідності до класового членування суспільства. Вона характеризується загальністю, охоплюючи (при частковому виключенні соціально декласованих груп) усю структуру сучасного суспільства, насамперед «істеблішмент», універсальністю, немислимою для недавнього минулого, традиційної форми функціонування культури.

Творчість Данте неодноразово опинялась у полі зору дослідників, істориків і критиків, зокрема: Х. Л. Борхеса, Л. М. Баткіна, Д. С. Мережковського, І. Гете, Е. Ауербаха, Ф. Шеллінга (він розглядав творчість великого флорентійця співвідносно з творчістю Гете [1, с. 127]). Значне місце в дослідженнях займає розгляд впливу А. Данте на розвиток подальшої художньої культури, але при цьому вивчається виключно культура класична.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З недавніх досліджень творчості Данте можна вказати роботи В. Барчан, О. Б. Тетеріної, Н. А. Василичин. Ці дослідження присвячено проблемам рецепції творів флорентійського поета іншими поетами і письменниками (Т. Осьмачка, М. Гоголь) або іншими напрямками класичної культури (французький живопис епохи романтизму). Також досліджувались філософські погляди Данте (М. Титова). Тему ж звернення маскульту до творчості Данте належним чином не було досліджено.

Метою цієї статті є аналіз використання творчості Данте Аліг'єрі в сучасній масовій культурі.

Виклад основного матеріалу. Данте Аліг'єрі називають останнім поетом Середньовіччя і першим поетом нової епохи (Відродження). Його «Божественна комедія» містить у собі риси і романського стилю, і античності, використання алегоричних прийомів, символізм. Художні образи, використовувані Данте, індивідуальні й неповторні [7, с. 204]. У своєму монументальному творі Данте Аліг'єрі докладно описує вигадану подорож потойбічним світом, яку його альтер-єго здійснює під керівництвом відомого римського поета Вергілія. Поет зображує грандіозну картину гармонійного космосу, розмірковує над долею і природою людини, шукає сенс людського буття. Також можна сказати, що в його творі викладається світогляд людини епохи Середньовіччя [4, с. 120–121].

Подорож Данте починається з огляду пекла, який зображено як підземну прірву у вигляді вирви, що тягнеться до центру Землі. Схили прірви опоясані кільцеподібними уступами – колами пекла, місцем муки грішників. Усього цих кіл дев'ять. Вісім із них мають імена, запозичені з античної міфології. По колах пекла Данте розподілив усі людські гріхи: хтивість, обжерливість, скупість, гнів, марнотратство, брехню тощо. У нижньому колі пекла знаходяться зрадники всіх сортів. Прямо над пеклом височить чистилище, що має вигляд величезної гори з усиченою вершиною, на якій міститься земний рай (місце, де жили Адам та Єва до гріхопадіння). Чистилище також поділено на яруси. У небесній висоті розташовується рай. Рай, за версією Данте, також поділено на поверхи, загальною кількістю десять [Там само, с. 121–122].

Описана Данте картина світу має багато спільного з аналогічними уявленнями іудаїзму та ісламу. Вказувалося на те, що одним із близьких друзів Данте був вчений-іудей Іммануїл бен Соломон Ромі [Там само, с. 123]. Очевидно, подібна картина світу є архетиповою, про що докладніше буде сказано нижче.

Потрібно вказати на те, що картина світу Данте ґрунтується як на уявленнях пізньосередньовічного християнства, так і на філософських концепціях античних авторів. Тому можна вважати «Божественну комедію» свого роду квінтесенцією західної цивілізації, до якої включено уявлення про людину, Всесвіт, Бога. Відповідно, вивчаючи відображення її в маскульті, можна склас-

ти картину того, які проблеми найбільше хвилюють сучасну західну культуру. Природно, що настільки монументальна робота, як «Божественна комедія», не могла не породити величезну кількість наслідувань, версій та інтерпретацій. Деякі з них ми розглянемо далі в контексті нашої статті. Як показує аналіз емпіричного матеріалу, масова культура активно експлуатує образи і теми, запозичені з цього твору. Використовуватися можуть окремі елементи, персоналії та назви, як, наприклад, у романі Ю. Брайдер і Н. Чадович «Бастіони Діта», де автори взяли з твору Данте образ проклятого міста; також маскультом експлуатуються і сама концепція «Божественної комедії», і викладена там картина світобудови. Розгляньмо деякі приклади.

У романі Наталі Хеннеберг «Язва», написаному в жанрі космічної опери, «Божественна комедія» Данте поряд із творами Мільтона є важливим елементом, що створює сюжет. Цей роман присвячено темі протистояння людства й інфернальної небезпеки, що приходить з іншого виміру, захоплює тіла людей і змушує їх здійснювати жахливі злочини і вести безглуздо жорстокі війни. Поема Данте стає символом протистояння «язві»: «Ця книга розповідає про людину, яка в давно минулі часи пережила те саме, що і ми: потрапила в пекло і повернулася назад» [8, с. 35]. В основному Хеннеберг взяла з «Божественної комедії» пекельні образи (розповіді про злочини заражених – «Нічних» і космічних битвах, фантазмагоричні описи планет, які доводиться відвідувати героям). Меншою мірою – образи рая (опис планетної системи Сигма Лебеда, що стала після загибелі Землі центром опору загарбникам). Чистилищу відповідає шлях головних героїв до перемоги через численні випробування.

У романі Дена Брауна «Інферно» (існує також однойменна екранізація) поема Данте стає важливим ключем до розгадки місця скоєння жахливого теракту і спробі запобігти йому. Основну увагу приділено образам пекла (Інферно), у яких зашифровано опис тяжкого становища людства на сьогоднішній момент.

У фантастичному романі Джеффа Райман «Дитячий садок» головна героїня Мілена пише оперу, спираючись на твір Данте. За допомогою «Божественної комедії» вона, будучи вигнанцем в утопічному суспільстві майбутнього, знаходить гармонію, любов і своє місце в житті. А в фіналі, перенісши свідомість в комп'ютерну систему, яка править Землею, Мілена, як і герой Данте, здійснює подорож на небеса (в космос) і отримує можливість управляти планетою.

У відеогрі «Dante's Inferno» гравець управляє лицарем, який спустився в пекло з метою звільнити звідти свою кохану. У ході виконання цієї місії гравцю доводиться подорожувати всіма дев'ятьма відділами пекла Данте, змагаючись з різноманітними демонами. Творчість Данте тут є лише антура-

жем, і від його заміни, наприклад, на грецький Аїд або скандинавський Нифльхейм нічого б принципово не змінилося. Проте у світлі цієї теми згадати цю гру є сенс.

У серії популярних японських відеоігор «Devil May Cry» головного героя – мисливця на демонів – звать Данте, що знову відсилає до «Божественної комедії», твору, що викладає (на думку авторів) західні погляди на демонологію, екзотичні для східного споживача. Для масової культури характерно, що ігровий світ дуже часто прикрашається запозиченнями з традиційних культур Сходу, якщо гру випущено в Європі або США (наприклад, як один із супротивників герою може зустрітися японський дракон або китайський демон), або з європейської культури, якщо гру розроблено в Японії (тоді як «опонентом» може виступати мінотавр або проклятий лицар). Представники європейської нижчої міфології – зокрема і примари – часто запозичуються творцями «маскультної» продукції Японії, що, безсумнівно, сприяє збереженню якоїсь подоби культурного балансу. Широко відома та популярна в Японії серія коміксів Коти Хірано «Хеллсінг», що спирається на роман Брема Стокера «Дракула» та мультсеріал, створений за мотивами цієї серії. Головний герой книги Стокера – за сумісництвом також і персонаж відомої відеоігри «Castlevania», випущеної в Японії. У популярній серії японських відеоігор «Darkstalkers», присвяченій протиборству потойбічних істот, серед представлених на вибір гравця персонажів присутні і варіації на тему Франкенштейна, снігової людини. Вочевидь, зовнішній вигляд таких персонажів зазвичай підкориговано відповідно до образотворчих канонів жанру «аніме». У японському мультсеріалі «Король-шаман» один із персонажів, на ім'я Фауст Восьмий, маркований як нащадок легендарного доктора Фауста. Протягом багатьох років дослідники з подивом говорять про те, що, незважаючи на повсюдну присутність зовнішніх атрибутів глобалізації (світових ринків, мас-медіа, швидкісних засобів пересування та сучасних комунікацій), культурні форми не було гомогенізовано по всьому світу. Тому діалог культур Схід – Захід активно підживлює маскульт західний та східний відповідно.

Можна говорити і про неявний вплив образів Данте на масову культуру, що проявляється в загальній стилістиці і дусі твору (романи-новеллізації Грем Макніл по ігровому всесвіту «Warhammer 40.000», наприклад «Чорне сонце»).

У зазначеному романі головний позитивний герой подорожує планетою, що є уособленням пекла в нашому Всесвіті. При цьому можна сказати, що в багатьох творах масової культури образи пекла взято з твору Данте («Мисливці за привидами», комікси «Костянтин»). Що ж до «Warhammer 40.000», то цей ігровий всесвіт відтворює на новому рівні класичні матриці європейського середньовіччя, у тому числі релігійну складову цього історичного

періоду. Стилїстика Данте, як представника пізнього Середньовіччя, сюди цілком вписується. Очевидно, у тому й ховається секрет набуття цією грою культового статусу. Коли традиційні церковні ритуали втратили чинність, західне суспільство відчуває відсутність божественної відповіді на запитання людини.

Очевидно, що відновлення середньовічної ідеології сьогодні цілком неможливе, насамперед унаслідок її непопулярності та непривабливості для людини масового суспільства. Але її синтез із темами, які мають достатню «розкрученість» в індустрії масової культури, досить цікаві з комерційної точки зору, і, мабуть, використовуватимуться й надалі.

Отже, ми бачимо, що з творів Данте найактивніше запозичується тема пекла та демонїзму. М. Бахтїн розглядає гротескний реалїзм і стверджує, що в системі гротескної образності смерть та оновлення невіддільні одне від одного в цілому житті, і це ціле найменше здатне викликати страх. В уявленнях середньовічної містерійної сцени – дияблерїях – часто фігурує роз'яте на частини тіло, його підсмажування, спалювання, ковтання тощо [3, с. 384]. Уявлення про гротескний реалїзм і (частково) бенкетні образи дають змогу адекватно інтерпретувати багато творів сучасної масової культури. Так само можна припустити, що твори, присвячені темам пекла, демонїзму та потойбічного, дозволяє споживачеві його пройти через символічне відродження. Занурившись у світ вигаданих пристрастей, злякавшись моторошних та гротескних образів, середньостатистичний житель глобалізованого мегаполїсу може з новими силами повернутися до свого звичайного життя та повсякденних обов'язків.

Як стверджує І. Єршова, центральною темою поеми Данте є шлях душі угору, від Пекла до Раю. Данте говорив, що його завдання вивести людину зі стану нещастя і привести її до стану щастя [5]. Великий італїйський поет створив ціле філософське вчення про символ і свідомо використовував символїзм у своїх творах [7, с. 200–201]. Тому не дивно, що масова культура, що тяжіє до візуальності й образності, активно звертається до твору Данте. З іншого боку, книга Данте спочатку була близька до масової культури свого часу: вона була названа комедїєю, бо була написана народним стилем [2, с. 196].

Залежно від рівня твору масової культури, запозичення може мати характер антуражний (стаючи місцем дії / пригоди головних героїв), чи, в творах маскульту більш елітарних, характер концептуальний (у зазначених вище прикладах «книжкової фантастики»), коли за допомогою його ілюструються роздуми про шляхи розвитку людської раси. Вище йшлося про «Божественну комедїю» як квінтесенцію західної цивілізації. Але, крім того, твір Данте насичено й образами архетиповими, що зустрічаються в усіх культурах і міс-

тичних традиціях Землі. Це і образ світової гори, і дерева – символу трансформації, і квітка-влада, і квітка-опора [6, с. 115, 251, 278, 303]. Деякі з описаних Данте образів, наприклад сприйняття Бога і у вигляді світла, і в людському образі, збігаються з подібними описами в «Тибетській книзі мертвих» [6, с. 503]. Тоді поема Данте стає свого роду енциклопедією архетипів. Згідно з К. Г. Юнгом, архетип є готовністю знову і знову репродукувати однакові або подібні міфічні уявлення [11, с. 75]. Тому можна сказати, що нові прочитання «Божественної комедії» творцями маскульту дають можливість широкій аудиторії стикнутися з вічними архетипами і пережити їх.

З іншого боку, М. Еліаде на широкому матеріалі показана спільність мотиву містичних сходів, що слугують для шаманської подорожі іншими світами, для багатьох культур. Поема Данте також містить у собі мотив сходження [10, с. 51]. І сучасна масова культура у своїх різних іпостасях, зокрема у відеоіграх, за допомогою системи рівнів, просування якими здійснюється послідовно, створюють свого роду аналог цих сходів, причому порівняно безпечний, що не вимагає будь-якої спеціальної підготовки. Західній культурі, заснованій на протестантизмі, властивий потяг до пошуку духовного шляху, який має привести до порятунку та душевної гармонії. З цієї ж причини середньостатистичний споживач масової культури виявляє інтерес до містерій як засобів гармонізації психіки (або творів, що оповідають про подібні речі).

Як пише О. Шпенглер, розмірковуючи про світ магічного, твори Данте, що сприймаються зараз як просто «історії», були реальністю і єдиним світом (або місцем існування) для людей його епохи [9, с. 303–304]. Ми можемо до цього додати те, що для людини нинішньої епохи сучасна масова культура створює також особливий магічний світ, у якому відбувається дія її творів. І в ньому твір Данте займає гідне місце.

Висновки. Зі сказаного вище можна зробити такі висновки. «Божественна комедія» Данте Аліг'єрі активно експлуатується сучасною масовою культурою. Причинами звернення маскульту до цього твору є його насиченість яскравими образами, видовищність, насиченість архетипними образами, що дає можливість для широкої аудиторії їх пережити. У наш час використовуються окремі елементи, персоналії і назви «Божественної комедії», також маскульту експлуатуються і сама концепція даного твору, і картина світобудови, що викладена в ньому. Також із творів Данте найбільш активно запозичується тема пекла та демонізму. Уявлення про гротескний реалізм і бенкетні образи дають змогу адекватно інтерпретувати багато творів сучасної масової культури. Так само можна припустити, що твори, присвячені темам пекла, демонізму та потойбічного дозволяють споживачеві пройти через символічне відродження. Занурившись у світ вигаданих пристрастей, злякавшись моторошних та гротескних образів, середньостатистичний мешканець глоба-

лізованого мегаполісу може з новими силами повернутися до свого звичайного життя та повсякденних обов'язків.

У творах маскульту вищого рівня звернення до «Божественної комедії» приваблює тим, що дає можливість показати рух головного героя або цивілізації від страждання до щастя, від дикості й варварства до гармонії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аветисян В. Гете и Данте. *Вопросы литературы*. 1990. № 6. С. 127–129.
2. Ауэрбах Э. Мимесис: изображение действительности в западноевропейской литературе. Москва : Прогресс, 1976. 555 с.
3. Бахтин М. М. Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. Москва : Художественная литература, 1990. 543 с.
4. Евсюков В. В. Мифы о Вселенной. Новосибирск : Наука, 1988. 176 с.
5. Ершова И. «Божественная комедия» Данте Алигьери. *Postnauka*. URL: <https://postnauka.ru/faq/60525> (дата звернення: 4.12.2021).
6. Кэмпбелл Дж. Мифический образ. Москва : АСТ, 2004. 683 с.
7. Лосев А. Ф. Эстетика Возрождения. Москва : Мысль, 1982. 623 с.
8. Хеннеберг Н. Язва. Нижний Новгород : Флокс, 1991. 336 с.
9. Шпенглер О. Закат Европы: очерки морфологии мировой истории. Минск : Попурри, 1999. Т. 2 : Всемирно-исторические перспективы. 720 с.
10. Элиаде М. Космос и история. Москва : Прогресс, 1987. 312 с.
11. Юнг К. Г. Психология бессознательного. Москва : Канон+, 2003. 400 с.

REFERENCES

1. Avetisyan, V. (1990). Gete i Dante. *Voprosyi literaturyi – Literature questions*, 6, 127–129 [in Russian].
2. Auerbah, E. (1976). Mimesis: izobrazhenie deystvitelnosti v zapadnoevropeyskoy literature. Moskva: «Progress» [in Russian].
3. Bahtin, M. M. (1990). Fransua Rable i narodnaya kultura srednevekovya i Renessansa. Moskva: Hudozhestvennaya literatura [in Russian].
4. Evsyukov, V. V. (1988). Mifyi o Vselennoy. Novosibirsk: Nauka [in Russian].
5. Ershova, I. (2016). «Bozhestvennaya komediya» Dante Aligeri. *Postnauka – Post-science*. URL: <https://postnauka.ru/faq/60525> [in Russian].
6. Kempbell, Dzh. (2004). Mificheskij obraz. Moskva: AST [in Russian].
7. Losev, A. (1982). Estetika Vozrozhdeniya. Moskva: Myisl [in Russian].
8. Henneberg, N. (1991). Yazva. Nizhniy Novogorod: Firma «Floks» [in Russian].
9. Shpengler, O. (1999). Zakat Evropyi: ocherki morfologii mirovoy istorii. Minsk: «Popurri», 1999. T. 2: Vsemirno-istoricheskie perspektivy [in Russian].
10. Eliade, M. (1987) Kosmos i istoriya. Moskva: Progress [in Russian].
11. Yung, K. G. (2003). Psihologiya bessoznatel'nogo. Moskva: Kanon [in Russian].

Лебедев Вадим Александрович, кандидат философских наук,
доцент кафедры философии и социологии, Украинский государственный
университет железнодорожного транспорта, г. Харьков, Украина

ТВОРЧЕСТВО А. ДАНТЕ В СОВРЕМЕННОЙ МАССОВОЙ КУЛЬТУРЕ

Целью данной статьи является анализ использования творчества Данте Алигьери в современной массовой культуре. Как показывает изложенный материал, массовая культура активно эксплуатирует образы и темы, взятые из «Божественной комедии». Использоваться могут отдельные элементы, персоналии и названия, а также маскультом эксплуатируются и сама концепция данного произведения, и картина мироздания, которая там излагается. Причинами обращения маскульту к этому произведению является его насыщенность яркими образами, зрелищность, насыщенность архетипическими образами, что позволяет широкой аудитории их пережить. В произведениях маскульту высшего уровня обращение к «Божественной комедии» привлекает тем, что позволяет показать движение главного героя или цивилизации от страдания к счастью, от дикости и варварства к гармонии. Также из произведений Данте наиболее активно заимствуется тема ада и демонизма. Представление о гротескном реализме и (отчасти) пиришествственные образы дают возможность адекватно интерпретировать многие произведения современной массовой культуры. Точно так же можно предположить, что произведения, посвященные темам ада, демонизма и потустороннего позволяет потребителю его пройти через символическое возрождение. Погрузившись в мир вымышленных страстей, испугавшись жутковатых и гротескных образов, среднестатистический житель глобализированного мегаполиса может с новыми силами вернуться к своей обычной жизни и повседневным обязанностям.

Ключевые слова: маскульт, массовая культура, Данте, «Божественная комедия», архетип.

Lebedev Vadim Alexandrovich, Ph.D., Associate Professor
of the Department of Philosophy and Sociology Ukrainian State University
railway transport, Kharkiv, Ukraine

CREATIVITY A. DANTE IN MODERN MASS CULTURE

The purpose of this article is to analyze the use of Creativity by Dante Alighieri in modern popular culture. Dante Alighieri's "Divine Comedy" is actively exploited by modern mass culture. The reasons for the appeal of mass culture to this work are its saturation with vivid images, entertainment, saturation with archetypal images, which

makes it possible for a wide audience to experience them. In the works of mass culture of a higher level, the appeal to “The Divine Comedy” attracts by the fact that it makes it possible to show the movement of the protagonist or civilization from suffering to happiness, from savagery and barbarism to harmony. Also from the works of Dante, the theme of hell and demonism is most actively borrowed. The idea of grotesque realism and (partly) feastful images make it possible to adequately interpret many works of modern mass culture. In the same way, it can be assumed that works devoted to the themes of hell, demonism and the otherworldly allows the consumer to go through a symbolic rebirth. Immersed in the world of fictional passions, frightened by eerie and grotesque images, the average resident of a globalized metropolis can return with renewed vigor to his ordinary life and daily duties.

Keywords: mass culture, Dante, “Divine Comedy”, archetype.

